

Irmina Matonytė

Politika ir moters karjera

Santrauka

Kokybinio tyrimo pagrindu (daugiau negu 20 pusiau struktūruotų interviu) atliktoje studijoje gilinamasi į moters karjeros ir politinės aplinkos, politinių-kultūrinių normų bei organizacinių situacijų ir veiksmų tarpusavio sąryšius. Pagrindinė sąvoka - karjera - sieja asmenį su viešąja sfera, išreiškia asmens savirealizaciją visuomenėje, bendruomenėje (karjera čia suvokiama kaip asmens trajektorija į socialiai reikšmingą poziciją visuomenės sprendimų priėmimo struktūroje). Politika nagrinėjama pasitelkus trejetą pjūvių. Pirma, politika kaip galios, teisėtumo/neteisėtumo, autoritetingumo, įtakingumo ir t.t. žaidimas visuomenėje. Antra, politika – tai konkreti sąranga, veikianti visuomenėje ir pateikianti vienokius ar kitokius instrumentus (įstatymus, potvarkius, nerašytas tradicijas ir pan.) konfliktams reguliuoti ir visuomenės funkcionavimui garantuoti. Trečia, politika – tai įtakų, vertybinių orientacijų asmens artimoje socialinėje aplinkoje struktūra, kuri dėl savo politiškumo esmės yra gyva, dinamiška ir atvira. Tokia politika iš esmės reiškia konkretaus asmens įsitvirtinimo ir savirealizacijos konkrečiomis aplinkybėmis pastangas, užmojus, orientyrus, aplinkybes. Pateikiamoje studijoje minimais aspektais nagrinėjamos posovietinės Lietuvos vidurinėsios klasės moterų gyvenimo istorijos ir pasakojimai, atkreipiant dėmesį į tokių moterų veikimą savo aplinkoje ir atpažįstant savitą “moterišku” politinių judesių repertuarą. Pateikiamos rekomendacijos, kaip būtų įmanoma keisti esamą situaciją moters karjerai palankesne kryptimi.

Objektyvistinė socialinių mokslų pažinimo tendencija, pirmumą teikianti kiekybiniam ir apibendrintiems duomenims, dabar nuolat varžosi su pažinimu, pasiekiamu pasitelkiant atskirų atvejų studijas, kai analizuojami įvykiai ir reiškiniai *čia ir dabar*, kai atsižvelgiama į jausmus ir asmeninį suvokimą, tyrimo objektą paverčiantį subjektu. Konstruojant tokį pomodernų (daugiaplanį, be stabilių formalių atskaitos taškų, suasmenintą) tyrimą, iš anksto orientuojamasi į tai, kad empirinis patikimumas čia nebus svarbesnis už tekstualumą, literatūriškumą, išraiškingumą. Pripažįstama ir vertinama paties subjekto kompetencija, tam suteikiant teorinį statusą, o tiriamojo asmens gyvenimo patirties pasakojimų forma tampa reikšminga sociologijos medžiaga. Juk gyvenimo istorijose atsispindi individualios ir kolektyvinės sąmonės sandūroje gimstanti vertybių, motyvacijų, galimybių ir interesų integracija. Kaip sykį gražiai pareiškė garsus prancūzų filosofas ir sociologas Pierre’as Bourdieu, asmens kasdieninio gyvenimo istorija (savo paties žodžiais autentiškai papasakota biografija) - tai sąvoka ir tyrimų būdas be

triukšmo, kaip kontrabanda, įėjęs į socialinės srities mokslininkų darbus”¹. Ilgainiui toji kontrabanda tapo mažiau slepiama ir maskuojama, nes sąžiningoms ir nuodugnioms studijoms ji pasirodė esanti kone esminė. Tiesa, gyvenimo istorijų metodas neskraidina į teorines aukštumas rašyti naujų koncepcijų lyg žvaigždžių, tačiau jis suartina tyrėją, tiriamąjį ir menamąjį skaitytoją. Šios studijos tikslas toks ir yra – dalintis mintimis ir rūpesčiais, temą nagrinėti nesteriliai ir ne vulgariai, atverti problemą žmogiškuoju, gyvenimiškuoju aspektu.

Turbūt niekas neabejoja, kad politiniai dalykai daro įtaką asmens gyvenimo keliui, jo socialinės patirties formoms, jo sėkmėms ir nesėkmėms. Įdomus klausimas, kuo savitas yra ryšys tarp politikos ir moters karjeros, būtent moters karjeros. Šiame tekste, grindžiamame kokybinio tyrimu (28 pusiau struktūruotais interviu su 20 moterų ir 8 vyrais, pasiekusiais tai, ką sąlygiškai galima vadinti “aukštesniosios vidurinėsios klasės” statusu), žvelgsime į galimas politikos įtakos ir reikšmės moters karjerai posovietinėje, naujosios demokratijos

Lietuvoje (2002 metais) išvalgas ir interpretacijas². Svarbu pabrėžti, jog domėjomės ne aukščiausias pozicijas pasiekusiais asmenimis, elitu, o santykiškai aukštas pareigas užimančiais žmonėmis, pagal tradicinę sociologinę sampratą sudarančiais “visuomenės stuburą”, “šalies stabilumo ir raidos pagrindą”, “demokratinės praktikos šaltinį” (šitaip ir panašiai įvairūs autoriai įvardija vidurinėsios klasės reikšmę).

Karjerą suvokiame kaip asmens trajektoriją į socialiai reikšmingą poziciją visuomenės sprendimų priėmimo struktūroje. Buvimas tokioje pozicijoje implikuoja, kad asmuo turi nemenkas pajamas, autoritetą savo darbe bei platesnėje visuomenėje (bendruomenėje) ir daro įtaką savo aplinkai. Kitaip tariant, remiantis mūsų vartojamu apibrėžimu, *karjera sieja asmenį su viešąja sfera*, išreiškia asmens savirealizaciją visuomenėje. Gana plačiai prigijusių feministinių išvalgų apie savitą moters (moteriškumo) situaciją modernių privačios ir viešosios sferų sankirtoje yra verta atskirai pasidomėti moters karjeros sklaida būtent šioje viešumo-privatumo perspektyvoje, kitaip tariant, plačiai suvokiamame politiniame kontekste.

Politikos apibrėžimas šiuo atveju neišvengiamai turi būti daugialypis ir daugiaprasmis. Šioje studijoje politiką nagrinėsime pasitelkdami trejetą pjūvių. Pirmą, politika kaip galios, teisėtumo/neteisėtumo, autoritetingumo, įtakingumo žaidimas visuomenėje. Politika - tai socialiai reikšmingų įtampų laukas, kuriame lyderiai, politinės struktūros, bendruomenė nuolat ginčijasi dėl Tiesos ir Melo, Gėrio ir Blogio, dėl vertybių, tikslų ir būdų joms siekti. Tad pirmiausia žvelgsime į bendriausius dalykus, sietinus su moters (ir moters karjeros) veiksmu visuomenės galios žaidimuose, išryškindami visuomeninius motyvus, kuriuos sąlygiškai galėtume vadinti nekintamais. Antra, politika – tai veikianti konkreti politinė sąranga, pateikianti vienokius ar kitokius instrumentus (įstatymus, potvarkius, nerašytas tradicijas ir pan.) konfliktams reguliuoti ir visuomenės funkcionavimui garantuoti. Čia politika – tai

politinis režimas, kuris gali būti demokratiškas, autoritarinis, totalitarinis ar, skirstant kitaip, centralizuotas/decentralizuotas, elitinis/pliuralistinis, kairiuju/dešiniuju ir pan. Mūsų turima tyrimo medžiaga leidžia atpažinti ir sovietinio-posovietinio režimo skirtumus šiuo aspektu. Trečia, politika – tai įtakų, vertybinių orientacijų asmens artimoje socialinėje aplinkoje struktūra, kuri dėl savo politiškumo yra gyva, dinamiška ir atvira. Politika – tai, ką Makiavelis aprašė kaip tam tikrą “vadybinę kovą”, kai atskiri asmenys su skirtingomis savybėmis, įvairiausiais veikimo būdais, nevienodais tikslais tarpusavyje kovoja, rungtyniaudami varžosi iš esmės dėl to paties – dėl pripažinimo. Buityje politika šia prasme kartais tiesiog pavadinama intrigomis. Tačiau iš esmės ji nusako konkretaus asmens įsitvirtinimo ir savirealizacijos konkrečiomis aplinkybėmis pastangas, užmojus, orientyrus. Šiuo požiūriu svarbu atkreipti dėmesį į moters veikimą ir galbūt atpažinti kokį nors “moteriškų” politinių judesių repertuarą.

Visuose trijuose minimuose pjūviuose turime reikalo su tektoninėmis socialinėmis struktūromis (ilgalaikėmis, gajomis, įsitvirtinusiomis), o voliuntaristiškos formaliosios politinės valios apraiškos čia vaidina gana nedidelį vaidmenį. Kitaip tariant, mūsų studijuojamos “aukštesniosios vidurinės klasės” gyvenimo ir veikimo visuomenėje atveju politinės inovacijos ir viešoji nuomonė pati savaime yra nelabai svarbi, ji negali sukelti bei paremti greitų pokyčių. Moterų statusas juk priklauso labiau nuo tradicinių ir ilgalaikių darbo rinkos bruožų, kurie lyg ir “paskiria” moteris vidutinio rango ir žemesnės pozicijoms sprendimų priėmimo struktūrose. Tačiau mūsų tiriama socialinė grupė išsiskiria gana sėkmingomis karjeromis valdininkijoje, akademiniam sektoriuje ar valstybinėse bei privačiose įmonėse, tad tikėtina išžvelgti ir momentinių kintamųjų, galėjusių *sykį ir visiems laikams* pakeisti situaciją. Kitaip tariant, kokybinio tyrimo medžiaga turėtų iliustruoti ir dažnai tik atsitiktiniais laikomus intarpus, nutikimus, kurie pomodernioje analizėje įgauna taisyklės, pasakojimo rakto, problemos

slaptažodžio vertę.

Apibrėžiant šio tyrimo kontekstą, reikia prisiminti, jog atlikti palyginamieji ilgalaikiai tyrimai pasaulyje (Vakaruose ir Lietuvoje) apie vyrų ir moterų subjektyvųjį savo padėties visuomenėje vertinimą rodo, kad moterys (palyginti su vyrais) jaučiasi užimančios žemesnį statusą. Tai rodo, kad moterys kukliau vertina savo įtaką visuomenėje, savo pasiekimus ir savo galimybes. Ar taip yra dėl objektyvių prielaidų (galbūt moterų reikšmė viešajame gyvenime iš tiesų mažesnė?), ar dėl subjektyvių dalykų (gal moterys nepakankamai vertina savo pasiekimus?; gal moterys yra reiklesnės – sau ir aplinkai?) šioje studijoje nėra svarbus klausimas.

Analizuojant posovietinį laikotarpį, pastebima, kad dalis abiejų lyčių atstovų visuomenėje save ima suvokti kaip užimantys vis aukštesnį statusą. Tai liudija, kad posovietiniame periode iš tiesų atsivėrė didesnės galimybės savirealizacijai ir mobilumui aukštyne socialinėje piramidėje. Vis dėlto ir čia moterys savo visuomeninę situaciją vertina pastebimai prasčiau negu vyrai. 9 balai reiškia aukščiausią poziciją, o 1 balas – žemiausią: taigi moterų atsakymo mediana yra 3.0 balai, o vyrų - 3.7 balo. Minimą posovietinę statuso siekimo pažangą pagrindžia pastebėjimas, kad 1991-aisiais metais apie 25 proc. respondenčių save suvokė užimant trečią ir ketvirtą pakopas (17.6 proc. penktą pakopą), o 1998-aisiais metais net 32 proc. respondenčių save jau suvokė užimant penktą pakopą (tuo tarpu trečią – 21 proc., o ketvirtą – 18.8 proc.)³. Ant sąlygiškai aukštesnių socialinio ekonominio statuso laiptelių jaučiasi užkopusios aukščiausios ir vidurinėsios grandies vadovės; moterys su aukštuoju išsimokslinimu, jaunos, su didesnėmis pajamomis vienam šeimos nariui, moterys, gyvenančios sostinėje. Pastebėta, kad išsimokslinimo ir amžiaus požymiai labiau diferencijuoja moterų identifikaciją su socialinio ekonominio statuso laipteliais negu vyrų. Kiekybinių tyrimų autoriai akcentuoja, kad darbas moterų tapatybei turi mažesnės įtakos negu vyrų tapatybei. Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, kad moterims

gyvenamoji vieta savo socialinio ekonominio statuso vertinimui turi didesnės įtakos negu vyrams. Šie moters ir vyro subjektyvaus savęs vertinimo visuomenėje bruožai pateikia neginčytiną išvalgą, kad moters ir vyro pasaulėvaizdis ir tapatybė iš esmės skiriasi. “Moterys apskritai turi ne tik kitokią negu vyrai tapatumo ar netapatumo samplaiką..., jos kitaip negu vyrai interpretuoja būti apskritai”⁴. Galėtume teigti, jog moteris orientuojasi į abstraktesnius (išsimokslinimo, o ne konkrečiai atliekamo darbo) kriterijus, tačiau tuo pat metu moteris save suvokia pasitelkdama tiesiog nuo asmens kasdieninės valios ir gebėjimų nepriklausančius dalykus (amžių ir gyvenamąją vietą).

Į mūsų tyrimo aprėptį patekusios moterys yra iš “privilegiuotųjų” grupės: visos su aukštuoju išsilavinimu (arba studijuojančios universitetuose), užimančios vadovaujančius postus, santykiškai jaunos (amžiaus kriterijus buvo įvestas tam, kad bent kiek išvengtume sovietmečio įtakos dabartinei moters karjerai), dirbančios Kaune. Visos jos save iš tiesų vertina teigiamai ir gana atvirai pripažįsta pasiekusios daugiau negu kiti jų aplinkos asmenys (vyrai ir ypač moterys). Kitos studijos⁵ akivaizdoje žinant, kad lytis yra svarbus kauniečių vertybinių nuostatų veiksnys (tuo tarpu Vilniuje skiriamasis kintamasis analizuojant vertybines nuostatas yra tautinė priklausomybė), apibendrintai galima teigti, jog Vilniuje moterys jaučiasi geriau negu Kaune. Pavyzdžiui, Gražina Maniukaitė rašo: “Moterys yra lietuviškojo Kauno tautinė atmaina. Mažuma šiuo atveju suprantama kaip tam tikra dvasinė būseną. Juk kiekybiškai moterys Kaune, kaip ir kituose Lietuvos miestuose, sudaro gyventojų daugumą. Visų mažumų atstovai dažniausiai būna labiau pažeidžiami, jautriau reaguoja į aplinką, labiau linkę išvelgti neteisybę. Būtent dėl šių priežasčių mažumos įsitikinę, kad jų nuomonės nebus paisoma sprendžiant svarbius klausimus, į jų poreikius bei interesus nebus atsižvelgta. Visa tai lemia perdėtą, kartais nepagrįstą kritiškumą, neigiamą požiūrį į “daugumos” atstovus džiuginančius reiškinius. Kitaip sakant, “daugumos” jaučiasi ir elgiasi kaip šeiminkai, atsakingi už susiklosčiusią padėtį, o

“mažumos” kaip amžinai nepatenkinti ir nieko pakeisti negalintys pavaldiniai”⁶. Vilniuje apklaustų vyrų ir moterų vertybinių nuostatų, nuomonių, požiūrių į svarbiausius mieste ir šalyje vykstančius reiškinius sutapimas gali būti siejamas tik su tam tikra pažanga lyčių lygiateisiškumo srityje. Kaune išryškėję vyrų ir moterų vertybinių nuostatų skirtumai, net esminiai prieštaravimai, samprotaujant apie svarbius dalykus, veikiausiai rodo miestiečių nesuskalbėjamą, tarpusavio supratimo stoką, kauniečių moterų nepasitenkinimą tokia padėtimi ir iš to kylančią įtampą. Neabejotina, kad pabrėžtinai vyrų demonstruojamas didžiavimasis Kaunu ir, kita vertus, Kauno moterų nusivylimas kauniečiais ir žavėjimasis vilniečiais atspindi vyrų ir moterų socialinės padėties, statuso skirtumus⁷.

Deja, šios abi kiekybiniais tyrimais aptiktos tendencijos (žemesnis negu vyrų subjektyvus moterų savęs vertinimas ir savotiška moterų, gyvenančių Kaune, tapatybės krizė) mūsų studijoje negali būti patikrintos. Nes, remdamiesi prielaida, kad Kaune aptiksime labiau šalies mastu įprastas (orientuotas į vidurkį) gyvenimo istorijas negu sostinėje Vilniuje, besivystančiame glaudžiame santykiyje su politiniais ciklais ir aktualijomis, apklausai sąmoningai pasirinkome tik Kaune gyvenančius ir dirbančius karjeros žmones (moteris ir vyrus). Antra, pokalbiuose pašnekovus skatinome pasakoti gyvas istorijas, nutikimus, reakcijas ir neprašėme jų tiesiogiai įvertinti ką nors savo gyvenime ar aplinkoje, kitaip tariant, domėjomės autentiško išgyvenimo ir mąstymo medžiaga, o ne rezonieriškais ar kritiniais pastebėjimais. Tad iš tiesų abi paminėtos Kauno aukštesniosios vidurinėsios klasės moterų ir vyrų kiekybinės analizės linijos šioje studijoje gali ir turi likti tik kaip tam tikras fonas, antras ar trečias galimo išplėtoti pasakojimo planas.

Mūsų analizė pagrįsta dviguba hipoteze. Viena vertus, mes remiamės prielaida, kad vykstantys pokomunistiniai pakitimai ir laisvos rinkos reforma išlaisvina asmeninę iniciatyvą ir suteikia tvirtą pagrindą versliems žmonėms (verslą apibrėžiame plačiąja prasme, t.y. kaip galėjamą išreikšti ir plėtoti asmeninę iniciatyvą

atliekant visuomenei svarbia galimą laikyti veiklą). Teigiame, kad privati iniciatyva yra svarbiausias naujas veiksnys, veikiąs pokomunistinėje socialinio mobilumo sistemoje, kurioje dar prieš 10 metų svarbiausiais individualios pozicijos visuomenėje parametrais buvo tik socialinė kilmė, išsilavinimas bei didžia dalimi politinis lojalumas dominavusiai sovietinei ideologijai ir visuomeninių santykių tradicijai. Duomenys apie moterų statusą sovietinėse visuomenėse skatina tvirtinti, kad šiose visuomenėse dominavo išskirtinai vyrų formuojamos paternalistinės valdžios struktūros⁸. “Tarybinės lygybės ideologija buvo iš esmės patriarchalinė: moterys neturėjo visiškos savirealizacijos teisės. Atvirksčiai, moteriai reikėjo atlikti ir tradiciškai moterišką vaidmenį, t.y. visus namų ruošos darbus ir prižiūrėti vaikus, o kartu ir dirbti valstybiniame darbe. Esant tokioms sąlygoms, moteris neegzistavo kaip žmogus, ji buvo tik motina ir darbininkė”⁹. Šia prasme pokomunistinėse moterų karjerų istorijose galime rasti medžiagos apie vykstantį (arba ne) politinių, o taip pat ir kultūrinių apribojimų nykimą ir atpažinti, ar vyksta pokyčiai socialinių stereotipų ir vertybių lygyje (o juk vieni iš svarbiausių stereotipų visose visuomenėse yra susiję būtent su lyčių vaidmenimis).

Kita vertus, mes remiamės prielaida, kad moterų svoris politiniuose, darbo rinkos, ekonominės vadovybės postuose nėra pagrįstas tuo pačiu modeliu, pagal kurį veikia vyrai¹⁰. Moterys, užimdamos visuomenėje reikšmingus postus, veikia tik kaip subdominuojančios, bet ne dominuojančios grupės atstovės. Kitaip tariant, dominuojantis vyrų statusas išlaikomas kaip norma, ir visuomenėje nusistovėjusi tvarka tiek moterų, tiek vyrų suvokiama kaip natūrali, teisinga, būtina, neieškant jokių kitų racionalių alternatyvų. Šią sampratą žmogus įsisavina savo ankstyvojoje socializacijoje. Tad kultūrologiniu požiūriu galima teigti, jog iš esmės nėra jokios konspiracijos, kurią *Kito* (čia, moterų) atskirties vardan vykdytų dominuojančioji grupė. O normatyvinę galios prigimtį juk ir sudaro tai, jog ją, gindami esamą *status quo*, palaiko ir esantys valdžioje, ir

valdžios neturintieji. Moterims vyrai nėra paprasti išnaudotojai, o vyrams moterys nėra paprastos aukos: moteris ir vyrus sieja be galo intymūs ir glaudūs ryšiai, kurie neleidžia latentiniam vertybių konfliktui iškilti į paviršių.

Žvelgiant į visuomenę kaip visumą, pastebima, kad vyrų dominavimą viešojoje sferoje dažnai atsveria privačios erdvės raiška, kur moterys susikuria savo tapatybę, plėtoja gebėjimus ir daro esminę įtaką. Tik įžengusios (žengiančios) į viešąją erdvę moterys yra nuvertinamos, nevertinamos (panašiai kaip vyrai, gravituojantys į privačiąją erdvę). Tačiau Vakarų mokslininkai pažymi, kad moterų atstovavimo ir vertinimo politinį lygmenį gana lengva pasiekti, mobilizuojant viešąją nuomonę ir kryptingai parenkant rinkimų formulę¹¹. Didesnės problemos kyla įtvirtinant moterų veikimo teisėtumą ir vertingumą plačiai suvokiamoje viešojoje sferoje. Pavyzdžiui, Norvegijos politiniame elite yra 40 % moterų, tuo tarpu profsąjungų elite - tik 10%, o įmonių vadovybėje - dar mažiau¹². Tad esminiai klausimai yra tokie: kaip moterims sekasi viešojoje sferoje, t.y. karjeroje?; kaip ir kodėl jos mąsto bei elgiasi kildamos ekonominėje-socialinėje piramidėje, kuri iš principo lyg ir sukonstruota remiantis tik vyrų saviraiškos motyvais.

Kai kurie tyrinėtojai pateikia "institucijų susitraukimo" argumentą (*shrinking institutions*): t.y. teigia, kad moterims suteikiamos galimybės pasiekti kai kurių sprendimų priėmimo postus, kai svarbesni galios centrai perkeliama kitur. Pavyzdžiui, vyrai sąmoningai atsisako rinkiminės politikos, nes valdžios svertai realesni versle ir korporatyviniuose (lobizmo) kanaluose. Arba vyrai apleidžia akademinės institucijas, nes su žiniomis susietą prestižą galima daug sėkmingiau įgyti ne pasitelkiant tradicines universitetų struktūras, o konsultacijų ir ekspertinės veiklos praktiką. Šių moterų atsiradimo svarbiose pozicijose "aplinkiniu keliu" (*by default*) argumentą kritikuoja politologai ir sociologai, įsitikinę, kad šiuolaikinis moterų atstovavimas sprendimų priėmimo struktūroms nėra tik paklaida, bet realus, esminis reiškinys, susijęs su tam tikru

kultūros (civilizacijos) virsmu.

Sugrįžkime prie teiginio, kad moterų svorio evoliucija skirtingose socialinėse sferose (politikoje, profsąjungose, vadybinėse pozicijose, kultūroje) vyksta pagal skirtingus scenarijus. Gana nemažą poslinkį link moterų gausėjimo sprendimų priėmimo struktūrose pokomunistinėmis (pomoderniomis) sąlygomis paskatino žiniasklaida, o ne rutininė kultūra ar pastovi politinė diskusija. Moterų temos artimos ir mielos laisvai spaudai, kuri remiasi liberaliomis ir demokratinėmis vertybėmis. Lyties sąmonę skatina ir platesnės žiniasklaidos pastangos ugdyti pilietinę visuomenę. Lietuvoje geras tokio užmojo pavyzdys yra Metų Moters rinkimai, kuriuos organizuoja moterims skirtos laisvalaikio spaudos leidėjai. Kasmot moteriai, visuomenės veikėjai, sėkmingai darančiai karjerą, yra įteikiamas specialus prizas. Tarp taip pagerbtų Lietuvos moterų yra K. Prunskienė (ekonomikos mokslų profesorė, buvusi Lietuvos Respublikos Ministrė pirmininkė, Naujosios demokratijos partijos lyderė), R. Vanagaitė (meno kritikė, teatro festivalių organizatorė), M. Starkevičiūtė (mokslų daktarė, finansų analitikė), R. Varanavičienė (leidyklos vadovė ir bendrasavininkė), A. Adamkienė (Respublikos Prezidento žmona, keleto filantropinių draugijų organizatorė), N. Veličkienė (verslininkė). Šios moterys ne tik prisideda prie pilietinės visuomenės vystymo Lietuvoje, bet ir veikia kaip vaidmenų modeliai, skatinantys moterų aktyvumą ir konkurencinę dalyvavimo viešuosiuose reikaluose sąmonę.

Vis dėlto Lietuvoje stebime keistoką situaciją. Pirmiausia, nors šalies ekonominis lygis gerokai atsilieka nuo Vakarų standartų, išsilavinusių moterų ir moterų proporcija darbo rinkoje yra panaši į Vakarų lygį¹³. Antra, nors kultūrinė moters pozicija (apibrėžiama pagal moterų ir vyrų raštingumą, moterų ir vyrų dalyvavimo darbo rinkoje bei pagal universitetinį išsilavinimą turinčių moterų ir vyrų santykį) visiškai atitinka Vakarų standartus, vis dėlto lyčių skirtumai darbo rinkoje gana ženklūs, o moterų karjeros galimybės gana apribotos¹⁴. Lietuvoje, kaip ir

daugelyje mažiau išsivysčiusių šalių, socialinės jėgos, veikiančios prieš moterų aktyvumą visuomenėje yra tokios stiprios, kad moteris karjeroje vis suvokiama kaip (laimingas) atsitiktinumas, išimtis ar deviacija. Pati patikimiausia hipotezė būtų teigti, kad kritinės masės atsiradimui trukdo kultūriniai stereotipai. Todėl verta kiek detaliau pasidomėti bent dviem psichologinių-socialinių kintamųjų rinkiniais.

Pirma, vertinant veiklą, dažnai atsiranda šališkumo dėl lyties. Mokslinėje literatūroje plačiai aptariamas ir politiniame diskurse suaktualinamas neigiamas šališkumas, atsirandantis vertinant moterų veiklą: moterų veikla lyg *a priori* turi mažesnę vertę negu vyrų. Tačiau esama ir studijų, kur kompetentinga moters veikla gali būti vertinama netgi teigiamiau negu analogiška vyro veikla, nes moters atliktos užduotys suvokiamos kaip nebūdingos ir netikėtos moters vaidmeniui, o todėl moters kompetentingumas čia ypač išryškėja. Šį reiškinį demonstruoja mūsų aukščiau aprašytas Metų Moters rinkimų reiškinys, kur buvimas moterimi yra svarbiausias "pridėtinės vertės" veiksnys.

Antra, kiekvienoje visuomenėje žmonės dažnai remiasi stereotipais, kai trūksta informacijos. Kintančiose situacijose, kur daug neaiškumo ir nežinomųjų, žmonės dažnai priima sprendimus, pagrįstus simbolinėmis reikšmėmis, stereotipiniu mąstymu. Jei situacijoje yra aiškūs orientyrai, atskaitos taškai (pvz., specifinė kompetencija, patirtis), lyties šališkumui atsirasti yra nedaug vietos: pvz., moteris, kuri jau užima aukštą postą, gali sėkmingai tęsti karjerą ir nepatirti nepatogumų dėl savo lyties. Tad moterims labiausiai lyties diskriminacija kenkia karjeros pradžioje, kai darbdavys daro esmines prognozes apie būsimą moters veiklą, remdamasis santykiškai mažu informacijos kiekiu. Deja, ir nelaimėi, ankstyvoji moters diskriminacija gali sutrukdyti moteriai pasiekti tą lygį, kur jos veikla būtų adekvačiau įvertinta.

Pateikiamo tyrimo duomenys neleidžia pamatuoti, koks yra lyties diskriminacijos potencialas ar realiosios apimtys Lietuvoje.

Mūsų studijos moterys jau yra svarbiose pozicijose. Tačiau ir mūsų respondentai minėjo moters karjeros problemas. Beje, anksčiau atliktoje kitoje studijoje aiškiai stebėjome, kad Lietuvoje tiek elito moterys, tiek vyrai pripažįsta, jog moterų iškilimui trukdo lyties diskriminacija (net 15% atsakovų teigė, kad moterų karjeros galimybės yra mažesnės, nes visuomenėje egzistuoja atvira moterų diskriminacija)¹⁵. O egzistuojančios diskriminacijos (kaip ir bet kurios kitos neteisybės) įsisąmoninimas yra pirmasis žingsnis, vedąs link supratimo, kad tai nėra nekintamas dalykas, kad ją galima pakeisti, sumažinti ar iš viso panaikinti.

Šia prasme taip pat įdomu paanalizuoti sėkmės ir nesėkmės sampratą, pagrįstą lyties stereotipais: bendroji taisyklė rodo, kad vyrų sėkmė dažniausiai siejama su gabumais, išmanymu, o moterų - su laime, sėkme ar sunkiu pasišventusiu darbu. Nesėkmė moters atveju interpretuojama kaip gabumų, žinių trūkumo rodiklis, o vyrų - kaip atsitiktinis, laikinas "nelaimingas įvykis". Tačiau anksčiau minėtoje Lietuvos elito studijoje mes atpažinome kitą modelį, kuris prieštarauja aukščiau aprašytosioms vyrų ir moterų profesinės veiklos vertinimo tendencijoms. Abi grupės - tiek vyrai, tiek moterys - teigia, kad svarbiausias dalykas, garantuojantis lyderio-vadovo sėkmę, - sunkus, pasišventęs darbas. Laimė, atsitiktinis pasisekimas yra siejami su rizika ir jų elitai nelaiko realia karjeros strategija. Labiausiai vertinamos lyderio savybės - dideli gabumai, profesinė kompetencija ir socialinis kapitalas (turimos pažintys, organizatoriaus talentas, gebėjimas surasti kompromisą)¹⁶. Vis dėlto šio tyrimo pokalbiuose pastebėjome ir tam tikrų skirtumų tarp to, ką moterys ir vyrai akcentuoja kaip savo socialinės sėkmės kelyje svarbius elementus.

Vakarų mokslininkai, beje, moterų polinkį skirti daugiau dėmesio *laimės, kažkieno geros valios, atsitiktinumo* elementams savo karjeroje aiškina ne pačia tuo, tik tariamai esminių, dalykų svarba, o platesniu moteriškos pasaulėjautos interpretavimu. "Moterys dažnai nedaro skirtumo tarp formalios organizacijos ir

neformalių jos komunikacijos tinklų. Kalbėdamas apie savo sėkmę, moteris linksta teigti, jog 'jos buvo laimingos', 'taip paprasčiausiai atsitiko, kad...' ar kažkas 'pasisstengė dėl jų'. Šis pasyvumas atsispindi ir moterų strategijoje gerai atlikti darbą ir laukti, kol jos bus 'pastebėtos ir pasirinktos' toliau sėkmingai veikti. Tokį požiūrį sąlygoja implicitivus tikėjimas formaliuoju vaidmenų ir veiklos struktūros apibrėžimu. Šiai strategijai supriešinama neformali santykių ir informacijos apykaitos sistema, lojalumo ryšiai, priklausomybė nuo gautų ir privalomų paskatinimų, abipusė nauda ir parama. Vyras, kitaip negu moteris, paprastai teikia didelę reikšmę šiems neformaliems aspektams¹⁷. Šis teiginys skamba pernelyg įtaigiai ir provokuojančiai, kad būtų galima į jį tiesiog numoti ranka. Įtraukus išlygas apie tai, kad bet kurioje veikiančioje socialinėje sistemoje sunku aiškiai išskirti formaliąją ir neformaliąją struktūrą (o sovietiniais laikais neformalieji aspektai netgi buvo tapę esminiais karjeros regulatoriais¹⁸), verta įdėmiau pastudijuoti moters karjeros bei politikos sąsajas tiek, kiek tai leidžia turimo tyrimo duomenys ir anksčiau įvardintos trys politikos sampratos.

1. Politika kaip galios žaidimas bendruomenėje: kur yra norma

Politika - tai galios, teisėtumo/neteisėtumo, autoritetingumo, įtakingumo žaidimas visuomenėje. Politika - tai socialiai reikšmingų įtampų laukas, kuriame lyderiai, politinės struktūros, bendruomenė pastoviai ginčijasi dėl Tiesos ir Melo, Gėrio ir Blogio, dėl vertybių, tikslų ir būdų jiems siekti. Tad kokie gi dalykai yra sietini su moters (ir moters karjeros) veiksnio reikšme visuomenės galios žaidimuose? Paprastai remiamasi nusistovėjusia tvarka, pagal kurią vyrai dalyvauja viešajame gyvenime ir siekia įgyti ir gauti (įgyja ir gauna) statusą bei pripažinimą platesnėje bendruomenėje (ne tarp šeimos narių). Pagrindinis moterų rūpestis yra šeima ir namai, o jų dalyvavimas darbo rinkoje priklauso nuo situacijos namuose ir šeimoje. Tokią tvarką

palaiko individų savisaugos instinktas, patirtis, kultūra ir socializacija, kurie ne tik pabrėžia, bet ir įtvirtina būtent šį "normalų" pasaulio matymo ir elgesio pasaulyje būdą. Jo alternatyvos sukelia konfliktus asmens viduje ir tarp asmenų.

Posovietinės vidurinėsios klasės atstovai gana subtiliai įvardija, jog bendrame vertybių, svarbios ir mažiau svarbios veiklos pasiskirstyme (socialiai sukonstruotuose vertinimuose ir įvaizdžiuose) lyties tema yra labai aktuali. Vyras siejamas su reikšmingais dalykais, o moterų veikla ir pasiekimai priskiriami grupei, turinčiai mažiau visuomeninės reikšmės. Nevengiama minėti ir žodį *diskriminacija*, nors teisiškai fiksuojamo lygybės pažeidimo dažnai nebūna – paprastai susiduriama su kultūriniais stereotipais. Moteris sako, kad diskriminuojantys veiksmai (posakiai) nebuvo į jas asmeniškai, individualiai nukreipti, tačiau jas ižeidė, nuliūdino, papiktino. Moteris pripažįsta, jog vyrai ir moteris yra skirtingi ir pagal gabumus, ir pagal polinkius, tačiau pabrėžia, kad iš esmės neteisinga yra bet kurią "moterišką" veiklą laikyti prastesne, ar bet kurią moterį traktuoti kaip nepatikimą partnerį socialiai (politiškai) reikšmingose iniciatyvose.

"Tai tos diskriminacijos galbūt yra. (...) aplinkoje aš matau, kad kartais ... vyras darbuotojas yra vertinamas labiau. Nesakau, kad tos problemos nėra. Ir skaitant laikraščius, žiūrint televizorių, tikrai tų problemų yra. (...) Ir skaudžios, ir nemalonios. (...) ir aš tą pajuntu. Jeigu, vyrai kažkaip, ar kažkokį juoką pasako, ar ką nors, bet kartais tas juokas toks truputį, na, pažemina tą moterį: ar parodo jos tą kvailumą kažkokia prasme, ar jie save bando išaukštinti tuo savo posakiu. Ir gal tai visada priimi kaip pokštą, arba tai, kad vis dėlto lyčių tiesioginės lygybės nėra. (...) Moteris ir vyras iš tikrųjų skirtingai mąstyt gali, skirtingai spręst tą problemą. Ir tai nėra blogai. Bet blogai yra tas, jeigu vyras kažkaip bando nu, save aukštinti, kad jis ten yra protingesnis, kad jo mąstymas yra logiškesnis, o moters yra truputį kažkoks tai. (...) O šiaip, kad ir vakar žiūrint televizorių, ten iškilo kažkokia tai seimūnų tarpe problema ir buvo apkaltintas vienas Seimo narys, kad jisai ten kažkaip... nesiūlė moters į kažkokią tai Europos komisiją (aš dabar nelabai atsimenu kur) vien todėl, kad jinai yra moteris: gal jinai ne taip ten moka

išsireikšti, ne taip moka mąstyti, ir galbūt ten, vos ne lakstys apsipirkinėti ir t.t. Tai galbūt tas Lietuvos prasme tai, na, gal globaline prasme, vyrai turi tokią savybę, kad kartais jiems taip paprasta kažką tokio pasakyti apie moterį, neigiamo, bet jiems tai atrodo įprastas dalykas. Tai galbūt ta tokia moterų už lygias teises ta kova tai jinau ir turėtų turbūt atsiremti į tai, kad vyrams išaiškinti, kad taip iš tikrųjų nėra, tikrai tradiciškai, kad jie taip šneka ir jiems atrodo taip na...natūralu. Bet galbūt prieš šnekant reikia pagalvoti, ar tai neįžeis moters. Moters kaip... kažkokios specialistės, moters kaip moters ir t.t.” (Gydytoja.)*

Kaip matome, net kalbėdama apie Seimo narį, pašnekovė jo asmeniškai nekaltina dėl netaktiško, išankstinio, nepatiklaus požiūrio į moterį ar nepagarbos moteriai. Apibendrintai teigiama, jog tai atspindi vyrišką ir plačiai nusistovėjusį požiūrį, kur asmeninio apmąstymo ir kritiškumo tiesiog ir būti negali. Nors minimas Seimo narys tiesiogiai neįvardijo, kodėl jis taip kategoriškai nusiteikęs prieš savo kolegės paskyrimą svarbiai misijai, tačiau pašnekovė gana tvirtai ir be skrupulų interpretuoja, jog jis - kaip ir kiti vyrai - mano, kad moteris paprasčiausiai nepatikima valstybiniuose reikaluose, nes gali lengvai susigundyti bėgti į parduotuves ar pramogauti užuot nuosekliai svarsčiusi rimtus reikalus.

Moterys kalba ir apie nekintamus moters ir vyro vaidmenų, veiklos ir galimybių vertinimus, apie tiesiog natūraliai susiklostančias vyrų ir moterų “stovyklas”, kurios nei gali, nei nori susišnekėti, nes jos veikia pagal iš esmės nesuderinamus principus ir yra antagonistiškos.

“Vėlgi pagalvojau apie konkrečią situaciją, kai vienoj iš įmonių yra keletas aukščiausio lygio vadovų ir vadovų, tai teko kalbėtis su viena iš tų vadovų, tai mes pasvarstom... maždaug, kad...ai, čia tai vyrai, o mes - čia tai moterys....Teko stebėti tokį susipriešinimą, kad maždaug yra vyrų frakcija ir moterų frakcija... čia jie vyrai, tai čia jie nesupras, neįsigilina, numoja ranka ir panašūs dalykai, ir atitinkamai moterys. <...> Man teko, iš tikrųjų teko, susidurti su tuo, kad maždaug taip yra, kad iš tikrųjų ne racionalūs kažkokie argumentai lemia, o tiesiog priskyrimas - ai, nu tai čia vyrai...” (Psichologė.)

Įdomu, kad Lietuvos moterys pabrėžia, kad lyčių nelygybė yra visame pasaulyje paplitęs bruožas, netgi ir pačiame vakarietiškiame. Šiame pastebėjime yra ir tam tikro defetizmo, fatalizmo, įsitikinimo, kad situacijos pakeisti net neįmanoma, nes tai yra kartų kartų ir tradicijų tradicijų klausimas, o ne kokio nors asmenybės praregėjimo, grupinės tapatybės stiprumo, demokratiškos principų ar panašių svirtų reguliuojamas dalykas. Remiantis šiuo požiūriu moteris gali sėkmingai veikti visuomenėje tik suspendavusi savo moteriškąją tapatybę, perėmusi vyriškas žaidimo taisykles ir normas.

“Yra gyvenimo tradicija. O gyvenimo tradiciją priima pačios moterys. Galvoja, kad va, jeigu jau vyras kalba, kaip aš sakau, storu balsu, a priori jis yra vertingesnis už moterį. Jie diktuoja valdžią. Moteris turi prisitaikyti Lietuvoje prie vyriško gyvenimo užduotų sąlygų. Jeigu sugebi į jas prasibrauti – gyveni ir gali daryti net ir įtaką. Jeigu nesugebi – tai ir esi namų šeimininkė, ir viskas. Dirbanti ir dar namų šeimininkė. Taip.

Noriu pasakyti, kad ne tik Lietuvoje taip. Net ir Kembridže vyrai nepagalvoja apie moteris. Dušų kabinas įrengia taip, kad bėga vanduo ant galvos. Negalvokime, kad Lietuva tik tai viena tokia šalis. Net ir puikios Vakarų šalys, puikios akademinės terpės, jos taip pat. Kembridžas išleido moteris, pradėjo teikti laipsnius 1946 m. Kai tuo tarpu Lietuvoje seniai buvo leidžiama ir moterims įgyti aukštąjį išsilavinimą. Nemanau, kad Lietuvoje situacija yra labai bloga. Paprasčiausiai ji yra tradiciška. O tradicija yra vyriška ir moteriška. Viskas.” (Universiteto dėstytoja, profesorė.)

Kaip bebuvę, moterys nekaltina vyrų – jos tik fiksuoja susiklosčiusią tvarką. Iškalbingas, pavyzdžiui, yra visuomenėje pastebimo nepasitikėjimo moterimi kaip bendradarbe ar potencialia lydere pavadinimas “skeptiškumu”. Kaip žinome, skeptiškumas retai siejamas su neigiamą realia praeities patirtimi, o dažniau kildinamas iš prigimtinių asmens bruožų ar socializacijoje įgytų nuostatų, nebūtinai atspindinčių faktinę padėtį. Taip pat verta akcentuoti, kad skeptiško požiūrio į moteris respondentės tiesiogiai nesieja su priešiška

* Redakcijos pastaba: informantų kalba netaisyta.

lytimi – vyrais, jos lyg ir pripažįsta, kad moterys moteriai taip pat gali būti nepalankios. Tai, beje, rodo ir kitų tyrimų rezultatai¹⁹.

“Yra toks skeptiškas požiūris... į moterį. Ir, žinoma, moteris turi dirbti žymiai daugiau, kad ji galėtų įrodyti. Įgyti teisę būti tuo, kuo ji iš tikrųjų gali būti. Tai yra faktas.” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Vis dėlto karjeros moterys išvelgia, kad dalis bėdos sietina su pačiomis moterimis, lengvai pasiduodančiomis išankstiniams, nepagrįstiems pastebėjimams apie menkesnius moters gebėjimus. Kai kurios pašnekovės netgi įtraukia visiškai liberaliąją *pasirinkimo* galimybę ir suasmenina moters socialinę sėkmę (ar nesėkmę) kaip priklausančią pirmiausia ir didžiausiu laipsniu nuo konkretaus žmogaus.

“Aš manau, kad pačios moterys taip pat daug kur yra kaltos dėl to, kad jos ne visada adekvačiai vertina savo galimybes ir pačios save.” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Tačiau tokios liberaliųjų pažiūrų atstovės karjeros tarp moterų sudaro mažumą. Moteris ryžtingai siekianti sėkmingai “išsirašyti” į karjeros pasaulį prieš savo valią (ar jos vardu) praranda moterišką tapatybę. Kitaip tariant, moteriai yra ribotas pasirinkimas (ji yra nulinės sumos žaidimo dalyvė): arba ji užleisdama svarbiausias viešojo gyvenimo pozicijas vyrams išlieka moterimi, arba ji sėkmingoje konkurencijoje su vyrais nurašoma kaip kokia belytė būtybė.

“Jeigu ta moteris turi, dar kartą sakau, kapitalo, tai jinau jau ne moteris, jinau jau yra kapitalistas, “ono” (rusiškai įvardijama bevardė giminė) ir viskas.” (TV redaktorius.)

Sėkminga moters veikla jai tradiciškai nebūdingoje srityje lieka tik geranoriško ar ambicingo išivaizdavimo lygmenyje. Net ir demokratiškai teigiant bei tikint, kad moters gebėjimai nebūtų žlugdomi, dusinami, vis tik lyg nejučia pražiūrima, kad jokie gebėjimai nėra duotybė savaime, jie reikalauja ugdymo, dėmesio, lavinimo. O moteris (ir vyras) juk patenka į tam tikrą vaidmenų ir gebėjimų

sampratą, kuri save kuria ir įtvirtina *sui generis*, o ne per racionalų suvokimą, strateginį planavimą ir prognozavimą.

“Natūraliai gaunasi, kad moterys mažiau lenda į techniką, bet jos pačios mažiau lenda, ne joms kas nors neleidžia, nes jeigu jinau gerai pasirodytų gabi operatorė, tai kodėl pas mane tik vyrukai filmuoja, nežinau, užtai kad moterys, matyt, nelenda į tą techniką, bet aš pilnai tikiu kad aš tarp moterų rasčiau dar geresnių operatorių, nes jinau gali gal tvarkingiau filmuoti, gal kadruotė jos bus kažkokia, gal kaip tik atvirkščiai emocijingiau reaguoti į tą, kas vyksta tada ir nufilmuot, bet taip yra, ir čia aš neieškau, nes aš esu iš tų, kur sakau: žmogus turi būti arba laisvas ir iniciatyvus, arba jisai sąmoningai pasirenka tą savo nelaisvę tokią ir tada jokio skirtumo, ar jisai yra vyras ar moteris, visiškai jokio ...” (TV redaktorius.)

Paskutinis cituojamos frazės akcentas apie sąmoningo žmogaus esminę laisvę pakimba istorinėse tradicijose ir normatyvinėse patirtyse išaldytų normų pavėsyje. Moters laisvei “atitirpdyti”, atrodo, reikia esminio dominavimo visuomenėje peržiūrėjimo pradedant vertybinėmis sanklodomis ir baigiant atskirų asmenybių likimais. Asmenybės vaidmenį reikia pripažinti svarbiausiu ir norą daryti svarbius darbus tiek vyrų, tiek moterų atveju didžiausia dalimi lemia ne koks nors “ore plevenantis” socialinis skatinimas siekti reikšmingos veiklos visuomenėje, o artimos aplinkos nuomonės, gyvenimo būdas ir paties žmogaus nuostatos, kurios mažai paklusnios kokiai nors suaktyvintai politinei valiai.

“Jeigu tu sieki kažkokių tai profesinių aukštumų ir tai yra natūraliai visą laiką laiptelis į viršų, tai moteriai ir vyrui to paties reikia, visų pirma, aišku, suvokimo aiškaus, ko iš savęs nori.” (Vaistininkė.)

Moteris karjeroje gali ir turi išlikti vis tik polifoniškesnė negu vyras – tai pripažįsta tiek apklausti vyrai, tiek moterys. Tam tikra prasme galima kalbėti ir apie modernųjį “amžinąjį moteriškumą” (remiantis Getės Margaritos pavyzdžiu), kuriame atsiskleistų šiuolaikinės moters visapusiškumas, vyksta pasitelkiant savęs realizavimą atliekant plačiai visuomenei naudingą darbą, kuriant šiuolaikinėje

ekonomikoje įprastą skaičiuoti pridėtinę vertę, tačiau išlaikant moteriško jausmo ir holistinio pasaulio suvokimo galias.

“Man visada žavus yra variantas, kada moteris savo moteriškumą sugeba suderinti su savo profesine veikla, ir aš manau, čia reikia daug daugiau stiprybės, kad tu galėtum šitom abiem kojom eiti; na, aš žiūriu...hmm... moteris yra tokia nedaloma ta prasme, kad jai ... na, ji negali, žiūrėkit, kaip ir darbe, mes ir kartais su kolegėm matom jau iš veido, kad kažkas tai parašyta, šiandien tu tarsi dirbi savo darbus, o kažkuri tavo dalis kažkur klajoja ... Kažkas atsitiko tavo širdyje, kažkas atsitiko tavo šeimoje, kažkas su tavo tėvais ar dar kažkuo tai Vyrų, gal jie moka suraikyti į tokius labai jau savarankiškus griovelius ir nesutekančius.” (TV redaktorė.)

Kitos pašnekovės dar labiau patikslina – moteris gali ir funkciškai būti pranašesnė už vyrą vien dėl savo moteriškumo, o ne dėl kokių nors konkrečių profesinių gebėjimų.

“Yra norma saugoti asmeniškumą. Pavyzdžiui, šiandien gimė trynukai, jų tėvelis nenori, kad tuos vaikus fotografuotų, o vis tiek mes turime rašyti apie tai. Vėlgi buvo kažkoks tai atvejis ten, tarkim, skaudus labai, nelaimė, tragedija ir taip toliau, žmonėms skauda, tai suprantam kaip žmonės, bet vis tiek kaip žurnalistai turim rašyti, ir kartais kaip smagu, kai gauna užduotį žurnalistė moteris ir jinai sako “nu gerai, neprisileidžia, nekalbės, bet gal aš nuvažiuosiu ir gal mes tiesiog taip susitiksime, žmoniškai pašnekėsime, gal kalbės”; ir tikrai, kai pagalvoji, kitą kartą ar ten geriau siųsti moterį ar vyrą, todėl, kad vėlgi yra tas privalumas, kad ... kad moterims gali būti geriau ... ne visada, aišku, čia tiesiog ne ta prasme, kad yra kažkokios tai specifinės temos, kur būtinai tas, bet yra specifiniai atvejai, konkretūs atvejai, kur kartais reikalinga to tokio buvimo moteriško.” (TV redaktorė.)

Tačiau syki priminus literatūrinės analogijas, reikėtų sugrįžti ir prie universaliųjų Žemaitės apsakymų išvalgų, kurios, aišku, nuskamba be jokio patoso ir įkvėpimo, tačiau įvardija gyvenimo druską. Karjeros moterys ir vyrai primena, kad moters socialinė sėkmė – tai ne tik asmenybės triumfas kokioje nors abstrakčioje vertybių sistemoje, dažnai tai būna elementari moters nepriklausomybės ir jos garantijos išraiška.

“Aš už tai, kad moteris eitų į priekį, kad ji uždirbtų pinigų. Moteris privalo uždirbti pinigų tam, kad jinai jaustųsi savim ir netaptų vyro šešėliu, nes tai yra baisiausia, ką moteris gali pasiekti ... Negali būti baisesnio lygmens, nes po to nėra nieko. Tiesiog tu tam savo vyrui tampi neįdomus žmogus ir tu nebevaldai situacijos. Bet kada gali būt ištrėkštas į lauką su tais pačiais savo vaikais.” (Valdininkė.)

Apibendrinimui galima pacituoti iš kitos studijos, jog moteris, prasiveržusi į priekines visuomenės gyvenimo eiles, dažniausiai vertinama “kaip didvyrė (kodėl ne didmoterė?), pavyzdžiui, kaip Mickevičiaus Gražina, bajoraitė Emilija Pliaterytė ir kitos. Tokiu vertinimu pabrėžiama, jog taip negali būti, jog tai iškrentantys iš priimtų normų atvejai”²⁰. Lietuvių moters padėties prieštarumą atskleidė Vytautas Kavolis knygoje *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* parodęs, kaip moteris, aktyviai siekianti aukštesnio dvasinio statuso, lengvai tampa pajuokos verta davatka. Tai yra krikščionių bažnyčios patriarchalinės tradicijos pasekmė. Dažniausiai moters aktyvumas, peržengiantis namų slenksčio ribas, yra vertinamas neigiamai, o pačios moterys (herojės) savo patirtį vertina kaip tam tikrą auką, kurios prasmingumu reikėtų didžiai abejoti.

2. Politika kaip visuomenės santykių reguliavimo sistema ir procesas: sovietinis ir posovietinis režimai

Politika – tai konkreti veikianti sąranga, pateikianti vienokius ar kitokius instrumentus (įstatymus, potvarkius, nerašytas tradicijas ir pan.) konfliktams reguliuoti ir visuomenės funkcionavimui garantuoti. Tai politinis režimas, kuris gali būti demokratiškas, autoritarinis, totalitarinis ar, skirstant kitaip, centralizuotas/decentralizuotas, elitinis/pliuralistinis, kairiųjų/dešiniųjų ir pan. Mūsų turima tyrimo medžiaga leidžia atpažinti ir sovietinio-posovietinio režimo skirtumus moters karjeros galimybių aspektu.

Posovietinės vidurinėsios klasės atstovės moterys labai aiškiai įvardija, kad praeitis politinis režimas buvo ypač nepalankus moters

saviraiškai, karjerai, kad tas nepalankumas buvo įdiegtas kaip tam tikra nekvestionuotina norma, lyg visuomenės sveiko funkcionavimo principas.

“Retrospektyviai galvojant, ir stojant į medicinos institutą buvo tokia problema, kad jeigu tu esi vyras, tai tau reikia mažiau balų surinkti. Buvo toks laikotarpis, kad tau reikia surinkti mažiau balų, bet tave, reiškia, priims į tą institutą. O merginai buvo vis dėlto sunkiau įstoti. Jeigu tu mergina, tai vėlgi čia galim grįžt prie to, kad tu turi būt geresnė dar ir už patį geriausią vyrą, ta prasme, profesinė, na, ne profesinė, gal čia žinių, jeigu prieš stojant į institutą. Tai tokia problema buvo, nes visi irgi nori, kad daugiau vyrų būtų gydytojų ir t.t. Jeigu tu esi vyras, tai tu lengviau įstosi. Bet šiais laikais jau truputį šita problema niveliuojasi. kažkaip vis dėlto labiau į balus kreipia dėmesį. O tais laikais, kada vyrų nelabai daug stojo į institutą, tai jie turėjo tą privalumą, kad jie yra vyrai.” (Gydytoja.)

Net ir tos moterys, kurios sovietmetyje lyg išvelgia tam tikrą geranoriškumą moterų atžvilgiu, pripažįsta, jog jo apraiškos buvo daugiau dekoratyvios, o ne esminės. Tariamasis palankumas moteriai tik dar labiau išryškino jos pavaldumą, silpnumą, galimybę ją manipuliuoti pačiomis mažiausiai sofistikuotomis priemonėmis.

“Aš atsimenu dar ir tuos tarybinius laikus. Kartais į mus, moteris, dar ir kažkaip gražiau pasižiūrėdavo ir lengviau galbūt, jeigu galima taip išsireikšti, na, lengviau pabardavo.” (Politikė - verslininkė.)

Moterys pripažįsta, jog naujosios demokratijos sąlygomis visuomeniniai santykiai tapo prieštaringesni, labiau įtempti visose gyvenimo srityse, padaugėjo agresijos. Ir tai jos sieja su audringu visuomeninių normų kaitos laikotarpiu, o ne su kokiais nors savitais lyčių tarpusavio santykių ir saviraiškos aspektais. Kitaip tariant, moterų veikla ir siekiai nelaikomi kokia nors esmine socialinių įtampų ašimi, destabilizuojančia visuomenę. Moters deviacija nuo normų suvokiama kaip bendro visuomenės pasimetimo išraiška, ir ne daugiau.

“Šiuo metu mūsų visuomenė agresyvi. Agresyvi vyrai, agresyvi vaikai ir moterys. Taip, juk mes ne

vieną atvejį žinom, kaip moteris kaime nudūrė savo vaikus.” (Politikė - verslininkė.)

Dabar sureikšmintą posovietinės Lietuvos specifiką pasauliniame kontekste sukūrusių lyčių lygių galimybių įstatymą tiek vyrai, tiek moterys karjeroje vertina gana santūriai. Jo aktualumą pašnekovai tik netiesiogiai sieja su neigiama sovietmečio patirtimi, privertusia užmiršti “civilizuotas” elgesio normas.

“Ateina pas mane studentė ir skundžiasi, kad dėstytojas prie jos lytiškai priekabauja. “Kaip priekabauja?” – kviečia atsakinėti. Dėstytojas atėjęs aiškinasi. Jis sako, kad ta studentė iš tiesų nėra labai pažangi ir jis, norėdamas bent kažką ją išmokyti, taip – kviečia kiekvieną paskaitą prie lentos. kažkas nesuprantamo. Iškreiptas dalykas. Ta problema turbūt yra. (...) Santykiai tarp vyrų ir moterų turi būt natūralūs ir jie natūraliai lygūs. Praktiškai niekada gi neklaus, ar tu vyras, ar tu moteris. Bendrauji kaip su žmogum pirmiausiai. (...) Studentės aktyvios. Gerai. Bet iškelti, kad tu – moteris. Taisyklės atėjo iš senų laikų, bet jos ar pamirštos, ar pamintos.” (Stomatologas.)

Kalbant apie lyčių nelygybę įvairiose socialinėse aplinkose išryškunami ne tik politiniai veiksniai, įtakoiantys stebimą situaciją, bet ypač pabrėžiami ekonominiai išskaičiavimai, lyg ir racionaliai pagrindžiantys nevienodus moters ir vyro darbo lūkesčius ir vertinimus.

“Bet kokia socialinė struktūra mūsų visuomenėje atspindi tuos procesus, kurie iš tikrųjų čia vyksta. Na, jei mes pažiūrime, pvz., vyriausybę. Kiek mes ten turime moterų? Dabar truputį daugiau. Bet jų nėra daug. Aš manyčiau, kad yra tokios dvi pusės. Tarkim, mes kalbam apie diskriminaciją darbo rinkoje, taip? Ir iš tikrųjų objektyvūs rodikliai sako, kad moteris Lietuvoje diskriminuojama. Jos vidutinis darbo užmokestis yra mažesnis. Bedarbystės lygis yra vienodas tarp vyrų ir moterų – čia šitas neturi įtakos. Bet akivaizdu, kad darbdavys, jeigu galėtų rinktis, jis rinksis pirmiausia vyrą, o ne moterį, nes iš karto pradeda galvoti: vaikai, šeima, visa kita. Tarp kitko, kada man reikia pasirinkti darbuotoją, o tą tenka daryti, nes aš turiu tam tikrą sritį, už kurią atsakau ir samdau žmones. Bet aš visada irgi galvoju ar jinai turi šeimą, ar jinai turi vaikų, ar jinai... Nors jeigu aš matau, kad žmogus yra tinkamas, man tas nėra tiek svarbu. Bet vis tiek aš norėčiau, kad

nebūtų tokių dalykų. Tai aš tą suprantu. Bet... Yra taip, kaip yra...” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Vis dėlto neabejojama, kad posovietinėje aplinkoje moterų galimybės saviraiškai, karjerai, profesinei sėkmei ir t.t. padidėjo, kaip, beje, padidėjo ir visų visuomenės narių galimybės. Tačiau pašnekovai – tiek vyrai, tiek moterys - teigia, kad sąžininga pripažinti esant nevienodas starto pozicijas ir perdaug nesureikšminti mobilumo galimybės.

“Šita santvarka duoda žmonėms visiems pasireikšt po lygiai, tikrai kad skirtingi būna startai, bet pabandyti niekas niekam negali uždraust, nes taip nebūna, nes jei nepatiks, čia pereini kažkur...” (TV redaktorius.)

Nemažą tiesiogiai su lyčių lygių galimybių įstatymu susijusią patirtį turinti žurnalistė realistiškai apibendrina, jog Lietuva bando “šuoliu pasivyti ir aplenkti” geriausius pasaulio pavyzdžius šiuo klausimu. Ji pabrėžia, kad reikalingas platus kultūrinis, politinis, socialinis ir ekonominis kontekstas, kuris užtikrintų deklaruojamos ir siekiamos lyčių lygybės principus. Ji pripažįsta, kad dabar vykstanti socialinė inžinierija turi savo reikšmę ir prasmę: tai moterų pareiškimo apie savo ambicijas, siekius ir potencialą periodas, būtinas ir neišvengiamas, nors kitąsyk suvokiamas kaip nevisiškai natūralus ir nuoširdus.

“Puikiai žinau visus šiuos dalykus, nes irgi buvau labai arti tų ištakų, kada šitie dalykai tikrai tvėrėsi, kada prasidėjo aktyvi moterų judėjimo veikla, ir pati esu dalyvavusi pasauliniuose forumuose, juokdavosi iš manęs, kad važiuoju į feminisčių suvažiavimus. Žinau šitą problemą ir iš, kaip pasakyti, pasaulinio, ir europinio konteksto, ir iš Lietuvos konteksto, ir stebėjau visa tai, ir turėjau galimybę lyginti. Manau, kad Lietuva yra truputėlį ... gal, kaip čia švelniau išsireikškus, pas mus ta kova už savo teises nėra tiek natūrali, kiek tarkim, toj pačioj Skandinavijoje, mes visa tai kaip modelį pasiėmėm. Problemos kyla mūsų pačių viduje. Bet labai gerai, kad atsirado moterų entuziasčių, kurios visa tai įteisino, kurios buvo pirmosios, tarkim, tas lyčių lygių galimybių įstatymas, jįsai šitame gi mūsų regione posovietiniame, jįsai gi buvo beprecedentinis. Tai yra labai gerai, tai yra mechanizmas, kuris gali veikti tuomet, jeigu iš tiesų

atsitinka kažkokios tai bėdos, kad neatsitiktų taip, kad po to reikia mojuoti, stovėti prie kažkokios sudužusios geldos ir sakyti, nieko negalim padėti. Valstybė kuriasi ir, taip, ir šituos dalykus reikėjo tolygiai numatyti, ir labai žaviuosi mūsų moterimis tikrai gerą prasmę, kurios išmintingos, tos kurios sėdi viršuje. Tai galvoju, kad vis tiek, ačiū Dievui, kad toks yra procentas ir kad yra ten, ir ten veiklios. Gerai, kad žiniasklaida padėjo į moterų sąmonę įauginti va tokią naują veiklą, tokį darinį ... kartais galvoju, vėl pirmuose puslapiuose tik vyrai, ir tada ... nu, nevedinu to diskriminacija, bet suklūstu ir galvoju, na, kad mūsų sąlygom tai yra gerai, kad bent jau pagalvoji apie tai, nes kitais atvejais net iš viso negalvotum.” (Žurnalistė.)

Kita vertus, nereikėtų pernelyg sureikšminti to vieno įstatymo ir tiesioginės su juo susietos valstybinių bei nevyriausybinių institucijų ir organizacijų veiklos, kelti moterų sąmoningumą ir skatinti iniciatyvą. Kaip pažymi pašnekovai, svarbiausiu veiksmu siekiant karjeros bet kurioje santvarkoje išlieka asmenybės būdas, ketinimai, valia.

“Čia ne moteris ir vyras lemia šiais laikais. O lemia visų pirma vidinis žmogaus būdas, koks jis yra ir tikrai.” (TV redaktorius.)

Visi pašnekovai pripažįsta, kad posovietinėje demokratėjančioje ir liberalėjančioje politinėje sistemoje atsiradusi ir Lietuvoje konkrečiu įstatymu įtvirtina galimybė moterims teisėtai būti aktyviomis, kontroliuoti tai, kas vyksta jų darbo aplinkoje yra svarbus kultūrinis ir politinis įvykis. Visuomenė turi ir gali suvokti, kad moters asmeninės teisės yra teisėtos, jos nesumažina kitų visuomenės narių galimybių, o tik išplečia jas. Kaip pažymi karjeros analitikai, reikia praregėti, jog nesugebėjimas suvokti, kad jei asmuo laikomas nekompetentingu, tai viso pasaulio kompetencijos nepakaktų pakeisti iš anksto suformuluotą ‘nepripažinto, nes nekompetentingo’ darbuotojo veiklos scenarijų²¹. Tačiau klausimas tebelieka, kiek yra kultūrinio nusiteikimo ir valios naudotis tomis išplėstomis galimybėmis ir jas įsisavinti.

3. Politiniai individualios karjeros ir darbo santykių aspektai: organizacijos veikla “iš vidaus”

Politika – tai įtakų, vertybinių orientacijų asmens artimoje socialinėje aplinkoje struktūra, kuri dėl savo politiško yra be galo gyva, dinamiška ir atvira. Politika – tai, ką Makiavelis aprašė kaip tam tikrą “vadybinę kovą”, kai atskiri asmenys su skirtingomis savybėmis, įvairiais veikimo būdais, nevienodais tikslais varžosi, kovoja, rungtyniauja tarpusavyje dėl pripažinimo. Buityje politika šia prasme tiesiog pavadinama intrigomis. Tačiau iš esmės ji reiškia konkretaus asmens įsitvirtinimo ir savirealizacijos konkrečiomis aplinkybėmis pastangas, užmojus, orientyrus.

“Organizacijų viduje visuomet daug politikos. Nesvarbu, kas tu esi ir ką veiki, neįmanoma išvengti valdžios/politinių sąveikų, vykstančių darbe tarp žmonių”²². Naivu manyti, kad organizacijose veikiama tik pagal racionalius kriterijus, orientuojantis vien į bendrų tikslų maksimizavimą. Realistiškiau į organizacijas žvelgti kaip į politinius organizmus, kurių viduje individai ir grupės stengiasi įtakoti vieni kitus, siekdami savo interesų patenkinimo. Tinkamas (kvalifikuotas) politinis elgesys remiasi nusimanymu apie tai, kaip veikia organizacija “iš vidaus” ir gebėjimu mobilizuoti išteklius siekiant organizacijos tikslų, tačiau neatmetant ir savo interesų bei neišnaudojant ir nežeminant bendradarbių.

Kalbėdamos apie savo darbinę patirtį, iš tikrųjų visos posovietinės vidurinėsios klasės atstovės-moterys pripažįsta, jog joms teko susidurti su karjeros problemomis, sietinomis būtent su jų “moteriška dalia”. Nors dažna pašnekovė darė išlygą, jog asmeniškai ji nėra nukentėjusi nuo vyrų, tačiau atvirai įvardijo organizacijose esant potencialą, palankų tokioms problemoms atsirasti.

“Dabartinėje darbovietėje ne[neturiu problemų- I.M.], bet va tarkim, kai aš dirbau, antras mano darbas buvo [įvardija UAB], (...) na kaip... vadovai klausdavo naujai priimamų darbuotojų: “O tai kaip vaikas, ar ne? O tai kas prižiūrės?” Jei iki trijų metų tas vaikas, tai jau... praktiškai nurašyta moteris... Tikrai rinksis

tada vaikiną, kuris ten visa galva mažesnis savo praktika ir patirtim.” (Psichologė.)

Moterys pripažįsta, jog moteris darbo vietoje ir elgiasi kitaip, turi kitokį vadovavimo ir veiklos stilių, joms būdingesnis garbingumas, integralumas, autentiškumas, polinkis bendradarbiauti.

“Iš tikrųjų, kur vadovauja generalinės direktorės... Su viena esu taip projektų tokių turėjus, tai...yra ir savi niuansai, kad tarkim ten lankstumas kažkoks tai, mokėjimas prieiti prie... prie savo pavaldinių, tai irgi iš dalies yra, nu, moteriškos tokios savybės ir iš tikrųjų kartais padeda.” (Psichologė.)

Moterys patikslina, jog vadovėms būdingos su emocija sfera susijusios savybės, intuityva. Tačiau jos kategoriškai neteigia, jog tos savybės iš tiesų darbo santykiuose neginčytinai pranašesnės, naudingesnės, geresnės. Įdomu, kad pabrėžiama, jog, vertinant iš subjekto pozicijų, sugebėjimas įsiklausyti į kitą asmenį tikriausiai yra produktyvi ir naudinga moters-lyderės, tačiau ne moters-pavaldinės savybė.

“Būtent, gal sugebėjimas priimti... labiau priimti kito žmogaus nuotaikas ir sugebėjimas atsirinkti, kada... kada galima vieną kreiptis, kada geriau... Iš tikrųjų, aš taip galiu pasakyti, kad yra situacijų, kur iš tikrųjų pagalvoji, o kaip vyrai tokioje situacijoje elgtųsi... Aišku, vėlgi, kiekvienas individas turi savus skirtumus ir...na, tiesiog labiau šitas savybes priskirčiau moterims ir taip pat vadovaujančioms moterims. Ir aš taip galvoju, kad tai yra dažnai privalumas.” (Psichologė.)

Moterys taip pat pripažįsta, jog skiriasi ne tik moterų ir vyrų bendradarbiavimas, bet ir konkuravimas. “Moteriška” konkurencija labiau perteikiama žodžiais už akių, apkalbomis, povandeninėmis srovėmis, tuo tarpu vyrai atviriau įvardija savo priešus, konkurentus, siekius, lūkesčius. Kitaip tariant, dar sykį pabrėžiama, kad moterys veikia “slaptais ginklais”, tikriausiai savo nenaudai aiškiai nepareikšdamos apie savo ketinimus, lūkesčius. Tankesnis emocinis šydas, gaubiantis moteriškus kolektyvus, suvokiamas kaip privalumas asmens kasdieninės gerovės, tačiau ne karjeros perspektyvos požiūriu.

“[Konkurencija] pagal lytį, ar ne? Man labai sunku įvardinti, aš negaliu pasiremti savo kažkokia turima patirtimi, bet, kaip sakoma, iš tikrųjų moteriškas kolektyvas, nu, tai žiūrėk tenai, viena šneka, kita prideda, dar trečia dar ką nors... ir iš tikrųjų... Tam darželyje kai dirbau, tai buvo moteriškas kolektyvas, ir aš taip galvoju... Taip, buvo tokių povandeninių srovių ir...tai galima priskirti, kad tai moteriškas kolektyvas.” (Psichologė.)

“Moterys... ir pati galiu remtis savo patirtimi, yra labiau linkusios išsakyti savo nuoskaudas, savo neigiamus, tiek ir teigiamus išgyvenimus, ir tiesiog turėjimas moters kolegės ir galėjimas jai papasakoti tai, ir galėjimas gauti ten užuojautą ar tai patarimą ar dar kažką tai, ... šita išraiškos forma yra dažnesnė negu kad galvojant, kad tai būtų du vyrai.” (Vaistininė.)

Karjeros moterys į platesnius klausimus apie lyčių santykių skirtumus dėl, pavyzdžiui, kitokios vyro ir moters *Ego* sampratos (žmogus, kuris ieško pritarimo aplinkiniuose, kuriam yra svarbi kitų nuomonė, kuris ieško patarimo, neturi tvirtos *Ego*, o žmogus, kuris turi labai tvirtas *Ego* ribas, daugiau pasikliauja savimi) atsakė dalykiškai, užtrindamos ribą tarp “sėkmingesnio” vyrų ir “mažiau sėkmingo” moterų gyvenimo kolektyve ir bendravimo su žmonėmis.

“Hm...pagalbos ieškojimo nepriskirčiau prie to, kad tai iš tikrųjų rodytų, kad to žmogaus *Ego* yra silpnas. Toli gražu ne.” (Psichologė.)

Darbo santykius tarp vyrų ir darbo santykius tarp moterų kaip iš esmės kitokius, skirtingus įvardija ir vyrai, moters nepajėgumą lygiaverčiai konkuruoti su vyrais, “džentelmeniškai” paaiškindami prigimtinu moterų švelnumu, jautrumu, ir mėgindami nutylėti, jog grubūs partnerių veiksmai žeidžia ir pačius vyrus.

“[Darbe] pakankamai daug visokių atliekų, kurios nėra smagios. Tie santykiai yra vienas iš tų dalykų, kur galbūt moterims sunkiau versle. Jos labiau reaguoja širdim ir tada labai sunku. Aš atsiprašau pavartosiu tokį žodį, kuris lyg užgaus ausį, bet aš nežinau, kaip kitaip pasakyti. Labai negražus išsireiškimas, bet sakau: “Turi sugebėti valgyt šūdą.” Nuryti, ir tai tau nepakenks. O jeigu šito nėra – prapulsi. Užtai ir moralinis klausimas yra labai aktualus: tu su tuo žmogum bendrauji, tu žinai, kad jis yra kiaulė, bet tu su juo turi dirbti. Kiek aš matau, labai moterys reaguoja į tas, į tai, kaip į tave

žiūri, kaip <...> bendrauja. Nors iš kitos pusės tai yra ir jėga jų, nes automatiškai su ja bendrauji kitaip. Taip, bet čia kaip kas pirmas - višta ar kiaušinis? Vienaip pasisuks, gali būt stipresnė ir išlošt, kitaip... ją labai lengva išmušt iš vėžių, davaryt iki ašarų. Šitaip naudojami gi visokie žygiai, visokie veiksmai. Nu, jeigu konkuruoji dėl kažko, tai paimt ir pasakyt: “Oi, kaip tu šiandien šlykščiai atro dai.” Ir išmušei pusei dienos iš vėžių. Aš pats mačiau, bet čia jau buvo politikoj [įvardija politiką], tai susirinkę visi ten žmonės emociingi, visokiausi, jis kokią kaip tēkš tezę ir visi užputoja. O jisai išvis išeina. Jis užduoda klausimą ir net nesiklauso, ką atsakys, jis išeina ir dvidešimt minučių visi plyšta, rēkia. Jau aprimo, jis grįžo parūkęs. Vėl...dar kitą.... Tai čia jau jis didelę govėdą šitaip išmovė, o vieną žmogų išeliminuo t, tai kas čia yra. Jis ir tokius triukus gali padaryt. O šiaip moteris, nežinau, nu, iš esmės – žymiai kruopštesnė. Yra kitokia šiek tiek logika. (...) ir tai aš sakyčiau privalumai.” (Verslininkas.)

Pripažįstama, jog “moteriškas” elgesys turi savų privalumų. Kita moteris ir sąmoningai tais gebėjimais naudojasi (arba bent retrospektyviai atpažįsta, jog kai kurios “moteriškos” reakcijos joms ilgainiui pasitarnavo).

“Moters gyvenimui ir profesinei karjerai, kaip aš manau, ir galiu tą pasakyt iš savo, sakykim, patirties, trukdo emocijos. Kai kurios padeda. Kai kuriuose klausimuose man yra laimėti žymiai lengviau, negu kad vyrams. Dėl to kad moters buvimas, tai apskritai jų požiūris, sakykim, yra kitoks, taip. Jie priima mane ir kaip moterį, ir kaip kolegę, bet tai, kad aš esu moteris, man, pavyzdžiui, kelis kartus tikrai padėjo. Aš esu tikra. Aš galbūt per daug emociškai kartais sprendžiu kai kuriuos klausimus, o vyrai, jie, kaip, jie pasimeta prieš tokį, sakykime, nuoširdumą, atvirumą, emocionalumą. Ir tai yra savotiškas ginklas.” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Kaip pastebėjome ir kitose moterų karjeros studijose²³, moterų karjeros praktiškai visada yra išskirtinai nuoseklios, žingsnis po žingsnio, be staigių pakilimų, tačiau ir be ypatingų nuosmukių. Čia aptariamame tyrime moterys gana aiškiai įvardijo, kad karjera – tai viso gyvenimo kelias, priklausantis nuo daugybės kintamųjų, tačiau labiausiai - nuo pačios moters pasiryžimo ir palankių aplinkos sąlygų. Vis tik kai kurios lyderės galėjo apibūdinti lūžinių epizodų, kurie svarbūs ne tik jų asmeniniame

kelyje, bet gali turėti ir išliekamosios vertės kitoms moterims, dirbsiančioms ar dirbančioms konkrečioje aplinkoje. Kitaip tariant, moterų lygia greta su suvokimu, kad į socialinę sėkmę orientuota moteris turi apie tai aiškiai pareikšti savo aplinkoje, taip pat suvokia ir būtinybę savo poziciją įtvirtinti ne tik kaip individualią sėkmę, bet būtent kaip ir moteriškos lyties atstovės pasiekimą.

“Aš esu, sakyčiau, įvertinta. Bet tai man kainavo. Ir pradžioj buvo labai sunku. Dirbau šalia tokių žmonių kaip [įvardija asmenį – I. M.]. Dabar jis nekalba taip, kaip jis kalbėjo apie moteris, kai aš pradėjau dirbti. Aš labai gerai prisimenu vieną momentą, kada išėjo įstatymas lygių teisių, aš jį išsiėmiau iš interneto ir susitikau jį. Jis sako: “Ką tu čia turi?” Aš sakau: “Aš išsitraukiau įstatymą”. Sako: “Kokį?” Sakau: “Lygių teisių”. Jis labai sukluso. “Kodėl?” Ir aš supratau, kad galbūt būtent tas momentas, jog jis pajuto, jog čia gali būti tam tikrų, ne tai kad problemų. Bet aš prisimenu, kad jis taip nepraignoravo to fakto. O dabar tai aš jaučiuosi visai kitaip. Bet praėjo jau penki metai, kai aš dirbu tarp tų žmonių. Esu gerbiama. Bet visa tai kainavo tikrai daug darbo ir ...kartais tokių nemalonių momentų.” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Apmąstydamos savo karjerą moterų išvelgia, kad keitėsi ir jų asmenybės. Tą kaitą jos laiko ne apibendrintu asmenybės tobulėjimu, artėjimu link visapusiškumo, o vyriškų, joms nebūdingų ir neautentiškų elgesio būdų, išmokimu, adaptavimu, imitavimu.

“Ir būti tarp vyrų moterim yra tikrai labai sudėtinga. Nes tu turi perimti tam tikras, sakyčiau, - na, kaip pasakyt? - vyriškas savybes.” (Valdininkė.)

O kodėl gi moteris išmoka tų vyriškų savybių, to karjerai palankaus vyriško mąstymo ir elgesio? Nė viena iš apklaustųjų moterų savęs nelaiko “politiniu gyvuliu”, t.y. asmeniu siekiančiu pripažinimo ir valdžios dėl jų pačių, t.y. dėl pripažinimo ir valdžios. Taip pat jos ir neakcentuoja, kad būtų buvusios kokios nors misijos ar vizijos užvaldytos, be galo norėjusios ar norinčios įgyvendinti kokį nors projektą, liniją, vertybę. Moterų karjerą dažniausiai suvokia kaip tam tikrą savo asmens dalį, likimą, vidinę asmenybės programą, kuriai jos turėjo paklusti.

“Aš galiu pasakyti, mano gyvenimas mane gal būt užgrūdino tam tikra prasme. Ir gal būt aš dėl to, kad anksti likau be tėvų, aš taip galvoju. Aš taip anksti supratau, kad man nieks negali padėti. Kad aš galiu padėti tik pati sau. Kad aš neturiu laukt iš kur paramos ir pagalbos.” (Vadovė, mokslų daktarė.)

Konkrečiau kalbėdami apie karjeros kelią, pašnekovai įvardija, kad čia tenka susidurti su nemaloniais dalykais, vidine darbo vietos virtuve, kurią jie gana vienareikšmiškai vertina kaip nešvarią, vengtą, žeminančią. Tačiau vis dėlto jie pripažįsta, kad tik sunkiu darbu, nedaromas įtakos kitiems, neužsispyręs, vargu, ar sėkmės pasieksi. Perbridę tą nemalonumų slėnį, pašnekovai jį laiko neišvengiamu, savo pasiekėjams linkėdami ryžto, visai nesipiktina esama vidine organizacijų “logika”, kuri dažniausiai laikoma mažai logiška, neracionalia.

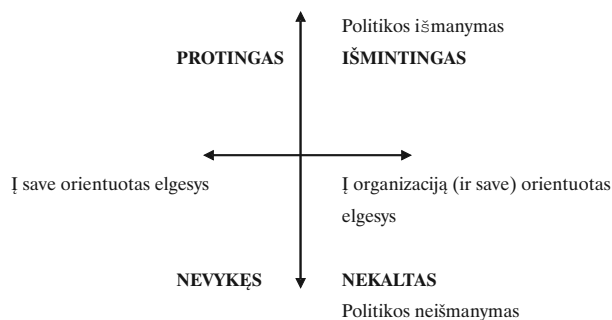
“Niekada nesizavėjau moterimis, kurių savaiminis tikslas yra karjera, todėl, kad ... na, nei moterimis, nei vyrais, tokių žmonių negerbiu, jie yra, na, ... nešvarūs.” (Vaistininkė.)

“Aš visą laiką skatinu, kad nieko tokio, nėra nesėkmės, nėra prarasto laiko, jeigu tu tikrai žinai, ko tu nori ... Turiu savo aplinkoj tokių visokių sulaužytų likimų Buvo fantastiški žmonės, kuriems tikrai, atrodė, tiktai reikia kažkokio atkaklumo žengti iki to, kuo juos apdovanojo gamta ir prigimtis, nuklydo kažkur tai į šalį neturėdami to elementaraus tvirtumo, ir viskas, ir po to prisidėjo visos ten tos aplinkybės, per kurias aš, tarkim, sėkmingai perėjau, šeima, vaikai, darbo santykiai ir taip toliau ir viskas, ir jau praranda jie laiką, ir jau nebegrįši Tai vat, manau, tiek ir vyrui, ir moteriai visų pirma reikia labai brandaus tokio suvokimo, ko aš noriu profesinėje veikloje, kur aš einu, ką aš turiu pasiekti.” (Žurnalistė.)

Apibendrinami diskusiją apie moteris organizacijoje galėtume pasinaudoti Vakarų specialistų sukurtu modeliu, kuriame išryškinamos svarbiausios ašys, apie kurias gali suktis individų viešojo gyvenimo trajektorijos²⁴. Vertikalią ašį matuoja politikos išmanymą – neišmanymą, o horizontalioji - į save ir į organizaciją nukreiptą elgesį. Politikos išmanymas apima du dalykus: 1) žinojimą ar suvokimą, kaip veikia organizacija, t.y. gebėjimą “skaityti” organizacijos pasaulį; 2) žinojimą apie

save ir kitus, gebėjimą atpažinti, ką ir kaip žmonės “įneša” į situaciją. O horizontalioji ašis yra tik labai sąlygiškas matmuo, nes sunku, ar tiesiog neįmanoma, analitiškai skirti į save ir į organizaciją tuo pat metu orientuotą elgesį.

Paveikslas Nr. 1. Asmens elgsenos organizacijoje tipai

Pastebėta, kad karjeros moterų Vakaruose tipai, atpažįstami pagal šią klasifikaciją, istoriškai kito. 1980-1990-aisiais metais dauguma moterų pateko į “nekaltųjų” kategoriją, akcentuojančią formaliąją organizaciją, racionalų elgesį ir pasišventusį darbą, ignoruojant tikrovišką vidinę darbo aplinkos virtuvę. Ilgainiui plečiantis kasdienei darbo patirčiai, moterims labiau ir atviriau gilinantės į konkrečių organizacijų vidinius santykius ir sanklodas, šio naivaus tipo moterų tarp lyderių ėmė mažėti. Labiau išsitvirtino “protingos” moterys, sugebančios sau palankiais būdais naudotis tiek formaliais, tiek neformaliais organizacijos kanalais. Viena vertus, “protingų” moterų veikla buvo pagrįsta makiavelišku santykių organizacijoje išmanymu, sugebėjimu jais manipuliuoti (pakreipti sau palankia linkme), o kita vertus, rėmėsi išskirtinai savanaudišku, į save (savo asmenybę) kaip svarbiausią vertybę darbe orientuota veikla. Tam tikra prasme šios veiklos modelio analogija yra smulkaus ir vidutinio verslo įmonių logika, kai tikrai išsamiai atsižvelgiama į platų kasdieninį ekonominį

kontekstą, tačiau pati verslo sėkmė absoliučiai prilyginama atskirų individų, dirbančių toje įmonėje, gaunamo uždarbio ar pelno sumai. Ilgainiui Vakaruose išsirutuliojo dar vienas veiklos organizacijoje modelis - didžiausios sėkmės pasiekė “išmintingos” moterys, išmanančios ir formaliąją, ir neformaliąją savo organizacijos veikimo puses, akcentuojančios ir besiorientuojančios ne tik į savo, bet ir į organizacijos, kuriai jos priklauso (kuri joms priklauso), tikslus bei siekius. Sugebėdamos tikroviškai vertinti darbinės situacijas, racionaliai siekdamos naudos sau ir jausdamos bei puoselėdamos su savo organizacija susietą tapatybę, tos moterys buvo (ir yra) ypač novatoriškos ir kūrybingos. “Geroji žinia” čia būtent ir yra tapatybės veiksnys.

Mūsų atlikto tyrimo duomenys neleidžia pateikti solidžios analogiškos klasifikacijos. Tačiau iliustracijos dėlei galima pateikti vaizdą, kurį gauname inventorizavę cituojamas karjeros moterų mintis. Įsiskaičius kiekvienoje citatoje galima atpažinti, ar kalbėtoja perteikia realios vidinės organizacijų politikos išmanymą, ar ji labiau orientuojasi į save, ar į organizaciją. Reikia pažymėti, kad keletas respondenčių (mokslininkė, žurnalistė, psichologė) kartais akcentavo vienus, kartais kitus dalykus. Tad klasifikavome ne pagal konkrečius asmenis, o pagal jų diskursą (teiginių pobūdį). Gavome tokį vaizdą: 1 “nekaltas”, 3 “nevykę”, 13 “protingų” ir 8 “išmintingi” pasisakymai. Posovietinės Lietuvos karjeros tarp moterų dauguma “protingos”, tik vieną kitą priskirtume “nekaltoms” ar “nevykusioms”. Atradimo vertę turi tai, kad nemaža yra ir “išmintingų” moterų proporcija. Tokia situacija dar syki iliustruoja posovietinės aplinkos savitumą, kai peršokamos atskiros “normalaus” pasaulio fazės ir nenatūraliai įsirašoma į naujausias tendencijas, tebevelkant didelę, į jokią modernią tradiciją neįsirašančią, bendruomeninių patirčių ir įsitikinimų naštą.

Išvados

Atliktos studijos išvadas geriausiai būtų formuluoti tam tikrų rekomendacijų forma, t.y. ką būtų įmanoma patarti, siekiant keisti esamą situaciją moters karjerai palankesne kryptimi. Tačiau pirmiausia reikalinga reikšminga išlyga – savo tyrime aiškiai aptikome, kad aukštesniosios vidurinėsios klasės atstovai pripažįsta, jog vyrai ir moterys yra skirtingi ir pagal gabumus, ir pagal polinkius, tačiau pabrėžia, kad iš esmės neteisinga bet kurią “moterišką” veiklą laikyti prastesne, ar bet kurią moterį traktuoti kaip nepatikimą partnerį socialiai (politiškai) reikšmingose iniciatyvose. Lyčių nelygė laikoma visame pasaulyje, taip pat ir pačiame vakarietiškiame, paplitusiu bruožu. Šiame pastebėjime yra ir krislas įsitikinimo, kad situacijos pakeisti gal neįmanoma, nes tai yra kartų kartų ir tradicijų tradicijų klausimas, o ne kokios nors asmenybės praregėjimo, grupinės tapatybės stiprumo, demokratinių principų ir panašių svirtų reguliuojami dalykai.

1. Skeptiškas požiūris (veikiantis kaip neigiama paskata) į karjeros moteris tiesiogiai nesisieja su priešiška lytimi – vyrais, jį nulemia visuomeninės normos ir tradicijos. Tad reikalingas platus kultūrinis darbas su visa visuomene keičiant esamą diskursą ir elgseną, siejamą su moters veiklos viešojoje sferoje interpretavimu, skatinimu, vertinimu, įprasminimu.

2. Situaciją pakeisti karjeros moterims palankesne kryptimi gali apibendrinta liberali pasaulėžiūra, akcentuojanti pasirinkimo poreikį ir galimybę bei suasmeninanti moters/vyro socialinę sėkmę/nesėkmę.

3. Moters karjerai naudingas yra įtvirtintas privačios nuosavybės principas – galimybė uždirbti, kontroliuoti savo materialinę situaciją, nes moters socialinė sėkmė – tai ne tik asmenybės triumfas kokioje nors abstrakčioje

vertybių sistemoje, o elementarus nepriklausomybės faktas ir garantija.

4. Sovietinis politinis režimas buvo ypač nepalankus moters saviraiškai, karjerai, o tas nepalankumas buvo įdiegtas kaip tam tikra nekvestionuotina norma, lyg visuomenės sveiko funkcionavimo principas. Posovietinėje demokratėjančioje sistemoje atsiradusi ir Lietuvoje konkrečiu įstatymu įtvirtinta galimybė moterims teisėtai būti aktyviomis, kontroliuoti tai, kas vyksta jų darbo aplinkoje yra svarbus kultūrinis ir politinis įvykis. Atsiveria didelė erdvė naudotis lyčių lygių galimybių įstatymo bei su juo susijusių programų teikiamomis galimybėmis.

5. Konkrečioje darbo aplinkoje moterims vadovėms labiau negu vyrams yra būdingos su emocija sfera susijusios savybės, intuicija. Tačiau neaišku, ar tos savybės suteikia kokio nors pranašumo/pažeidžiamumo darbo santykiuose. Modernius darbo santykius reikėtų suvokti jų kompleksiskume, lankstume ir situacijų kaitoje, nesureikšminant kokio vieno asmens bruožo, o svarbiausiu lyderio bruožu reikėtų laikyti jo daugiapusiškumą.

6. Tankesnis emocinis šydas, gaubiantis moteriškus kolektyvus yra privalumas asmens kasdieninės gerovės, tačiau ne karjeros perspektyvos požiūriu. “Moteriška” konkurencija labiau įgyvendinama už akių, apkalbomis, povandeninėmis srovėmis, tuo tarpu vyrai lyg ir atviriau įvardija savo priešus, konkurentus, siekius, lūkesčius. Atpažįstama, kad moterys savo nenaudai aiškiai nepareiškia apie savo ketinimus, lūkesčius. Tokią laikyseną reikėtų keisti atviresne ir susieti ją su verbalizavimo procesais.

7. Reikia, kad moterys suvoktų ir būtinybę savo asmeninę poziciją viešojoje sferoje įtvirtinti ne tik kaip individualią sėkmę, bet kaip ir moteriškos lyties atstovės pasiekimą.

Išnašos

- ¹ Cit. iš: Vosyliūtė Anelė. Moterų istorijos: egzistenciniai rūpesčiai. In: *Moterys: tapatumo paieškos*, Vilnius: LFSI, MIC, 1999, p. 122.
- ² Tyrimą finansavo Atviros Lietuvos Fondas. Studijos užsakovas – Jaunimo karjeros centras (Kaunas). Autorė dėkinga kolegoms iš Vytauto Didžiojo Universiteto - dr. Jolantai Reingardienei ir dr. Arnui Zdanevičiui - už bendradarbiavimą ir patarimus kartu vykdant šį projektą.
- ³ Tureikytė Danutė. Lietuvos moterys: subjektyvus padėties visuomenėje vertinimas. In: *Moterys: tapatumo paieškos*, Vilnius: LFSI, MIC, 1999, p. 76- 85.
- ⁴ Simmel George. Moteriška kultūra. In: Gruodis Karla (sudar.). *Feminizmo ekskursai*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 252.
- ⁵ Maniukaitė Gražina. Vilniaus ir Kauno moterų vertybinių nuostatų ypatumai. In: *Moterys: tapatumo paieškos*, Vilnius: LFSI, MIC, 1999, p. 87- 93.
- ⁶ Ibid, p. 89.
- ⁷ Ibid, p. 89.
- ⁸ Lane David. *Elites and political power in the USSR*, Aldershot: Edward Elgar, 1991.
- ⁹ Aidis Rūta. Moterų verslininkų problemos. In: *Moterys: tapatumo paieškos*, Vilnius: LFSI, MIC, 1999, p. 62.
- ¹⁰ White B., Cox C., Corper C. *Women's Career Development: a Study of High Flyers*, Oxford: Blackwell, 1992, p. 144-181.
- ¹¹ Matland Richard. How the election system structure has helped women close the representation gap. In: Karssnen L., Selle P. (eds.). *Women in Nordic Politics. Clos-*

ing the Gap, Aldershot: Dartmouth , 1995, p. 302.

¹² Ibid, p. 302.

¹³ United Nations Development Report, Vilnius: UNDP, 1998.

¹⁴ Purvaneckienė Giedrė. *Moterys Lietuvoje*, Vilnius: MIC, 2000.

¹⁵ Matonytė Irmina. *Posovietinio elito labirintai*, Vilnius: Knygiai, 2001, p. 236- 248.

¹⁶ Ibid, p.240.

¹⁷ White B., Cox C., Corper C. *Women's Career Development: a Study of High Flyers*, Oxford: Blackwell, 1992, p. 148.

¹⁸ Antanaitis Kastytis. *Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūros 1953- 1989 metais*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 2001.

¹⁹ Matonytė Irmina. *Posovietinio elito labirintai*, Vilnius, Knygiai, 2001, p. 241.

²⁰ Trinkūnienė Inija, Trinkūnas Jonas. Patriarchalizmo apraiškos lietuviškoje tradicijoje. In: *Moterys: tapatumo paieškos*, Vilnius: LFSI, MIC, 1999.

²¹ White B., Cox C., Corper C. *Women's Career Development: a Study of High Flyers*, Oxford: Blackwell, 1992, p. 154.

²² Ibid, p. 152.

²³ Matonytė Irmina. *Posovietinio elito labirintai*, Vilnius: Knygiai, 2001, p. 245-246.

²⁴ White B., Cox C., Corper C. *Women's Career Development: a Study of High Flyers*, Oxford: Blackwell, 1992, p. 158.

Summary

On the basis of qualitative research (over 20 semi-structured interviews) study concerning interrelations between women's career and political environment, political-cultural norms as well as organizational situations and factors has been carried out. The main assumption is that career associates a person and the public sphere, reflects personal self-realization in society, community (career here is understood as personal trajectory to socially important positions in the decision making structure). Politics is analyzed through three axes. First, politics is a social game of legitimacy, influence, and authority. Second, politics is a concrete set of instruments (laws, regulations, unwritten rules, etc.) operating in a society in order to solve conflicts and to secure functioning of communal

life. Third, politics is a structure of influences and value orientations in a close personal environment that is always vibrant, dynamic and open. Such politics means efforts, intentions and orientations of a concrete person to self-realize and to consolidate personal position in any concrete environment. In the present study life histories and stories of women from the middle class in the post-soviet Lithuania are being analyzed with an attempt to recognize how they operate in their environment and what are peculiar "feminine" political moves. Recommendations how it could be possible to change the existing situation into more career women favorable direction are provided at the end of the text.

Įteikta 2002 07 30

Pateikta spaudai 2002 11 22

Saltoniškių g. 58, LT-2000 Vilnius
Socialinių tyrimų institutas (STI)